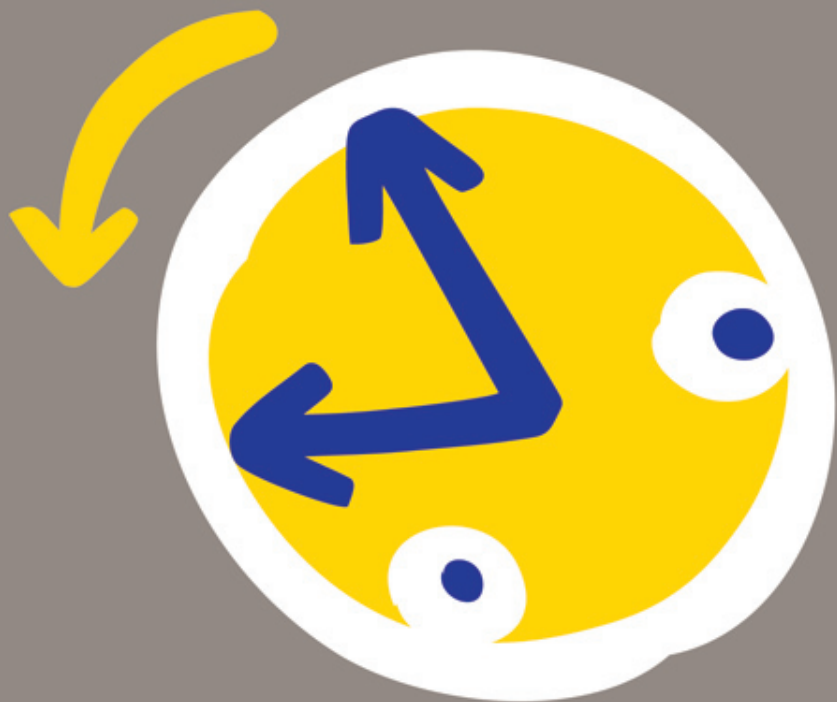

Dějiny sociologie

Milan Petrušek a kolektiv

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umísťování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

*Památce docenta Jana Sedláčka,
který celý svůj profesionální život zasvětil
studentům, přátelům a dějinám sociologie.*

prof. PhDr. Miloslav Petrusek, CSc. a kolektiv

DĚJINY SOCIOLOGIE

Autorský kolektiv:

PhDr. Jan Balon, Ph.D.

Mgr. Tomáš Holeček, Ph.D.

Mgr. Michal Kotík

Mgr. Jan Maršálek

Mgr. Miroslav Paulíček

prof. PhDr. Miloslav Petrusek, CSc.

Mgr. Marta Svobodová

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, 170 00 Praha 7

tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400

www.grada.cz

jako svou 4346. publikaci

Odpovědný redaktor Zdeněk Kubín

Sazba a zlom Radek Vokál

Návrh a realizace obálky Denisa Kokošková

Počet stran 240

Vydání 1., 2011

Recenzovali:

doc. PhDr. Jiří Šubrt, Ph.D.

doc. RNDr. Milan Tuček, CSc.

Vytiskla Tiskárna PROTISK, s.r.o.

České Budějovice

© Grada Publishing, a.s., 2011

ISBN 978-80-247-3234-3 (tištěná verze)

ISBN 978-80-247-7451-0 (elektronická verze ve formátu PDF)

© Grada Publishing, a.s. 2012

Obsah

Úvodní poznámka	9
1. Auguste Comte (1789–1857) – zakladatel sociologie, nebo zakladatelský mýtus?	15
Comte na počátku 19. století a dnešek	16
Pojem pokroku jako předpoklad vzniku vědecké („pozitivní“) sociologie	17
Comtův „zákon tří stadií“	18
Lidský duch a společnost	20
Comtova sociální statika aneb Problém řádu	22
2. Alexis de Tocqueville: Cesta k demokracii a nové vědě o společnosti	26
Společenské vědy a Alexis de Tocqueville	26
Život a doba Alexise de Tocquevilla	27
Dílo a intelektuální vliv Alexise de Tocquevilla	29
3. Karel Marx: Od ekonomie a filozofie k materialistickému pojetí dějin	35
Patří Marx a Engels vůbec do dějin sociologie?	35
Marxovo dílo	36
4. John Stuart Mill o vládě a o poddanství žen	47
Úvahy o vládě ústavní	47
Poddanství žen	48
Příčiny podřízeného postavení žen	50
Manželství a společenské postavení žen	51
Millova „pozitivní“ koncepce manželství	53
Závěrem	53

5. Darwin nebo Spencer? Počátky sociologického evolucionismu	56
Záhada Spencerovy intelektuální smrti	57
Organicistická analogie: společnost jako organismus	58
Spencer a Darwin	59
Vztah sociologie a biologie	61
Dichotomie vojenské a industriální společnosti	62
Spencerův liberalismus v čase „nového barbarství“	64
6. Psychologismus v sociologii: nápodoba, dav a masa na historické scéně	67
Psychologismus	67
Gabriel Tarde	68
Klasická teorie davového chování Gustave Le Bona	71
Vzpoura davů podle José Ortegy y Gasset	73
7. Vilfredo Pareto: od ekonomie k sociologii	78
Od ekonomie k sociologii, od racionálního k „mimologickému“	79
Jednání a motiv, masa a elita	81
Teorie elit a „hřbitov aristokracií“	82
8. Émile Durkheim jako skutečný zakladatel „vědecké sociologie“?	86
Durkheimovo pojetí sociálního faktu	87
Durkheimova sociologie a problém společenské solidarity	90
(Bez)moc společnosti: Sebevražda	92
Společenský narcismus zvaný náboženství	94
9. Max Weber a jeho odkouzlený svět	98
Racionalita a lidské jednání	99
Racionalita v sociologii	99
Některé ideální typy	100
Duch kapitalismu	102
Weberovy metafory	104

10. Georg Simmel – sociologický impresionista?	107
Formy ve společnosti	107
Peníze jako ztělesnění modernity	108
Velkoměstský člověk	110
Sociologie věcí a každodenní fenomény	111
11. Opomíjený Werner Sombart o vzniku kapitalismu	114
Werner Sombart o vzniku kapitalismu	115
Sláva jedné knihy	117
12. Počátky americké sociologie	120
13. Chicagská škola – obrat v dějinách sociologie	128
Vymezení pojmu: co vlastně byla „chicagská škola“?	128
První generace: Veblen, Thomas a Znaniecki, Cooley	129
Základní charakteristika chicagské školy, ideové kořeny a kanonická kniha	130
Základní „velká témata“ chicagské školy	132
Šest chicagských škol	133
Mezi sociologií a antropologií: Robert Redfield	134
Politická sociologie chicagské školy a studium mediálního světa	135
Přirozený rozpad chicagské školy a poučení	136
14. Neopozitivismus: ještě jeden pokus o exaktnost	138
Neurathova idea „jednotné vědy“	140
Lazarsfeldův „jazyk proměnných“	142
Slavné kritiky neopozitivismu	145
15. Civilizační teorie první poloviny 20. století	148
16. Konec „heroického období“ moderní sociologie:	
Talcott Parsons a Robert King Merton	159
Čtveřice velikánů a funkcionální analýza	159
Talcott Parsons	160
„Voluntaristická“ teorie jednání	162
Slavný AGIL	163
Mertonova umírněná revize	164

Dodatek I.: Náčrt vývoje empirické sociologie	169
První kroky empirické sociologie: Adolphe Quételet, Le Play	170
Émile Durkheim – propojení teoretického studia s empirickým materiálem	172
Poznámka o Masarykovi	174
Slovo o durkheimovské škole	175
„Politická aritmetika“ Johna Graunta a Williama Pettyho	176
Robert Malthus a Friedrich Engels o situaci v Anglii v 18. a 19. století	177
Millovo zdůvodnění sociologie jako teoreticko-empirické vědy a Spencerovy „důkazy“	179
Velká Británie 19. století jako laboratoř i země reformního úsilí	180
Počátky empirického výzkumu v Německu	181
Max Weber jako „kvantitativní sociolog“	182
Ferdinand Tönnies – autor jedné knihy a „empirický sociolog“	183
Americká empirická sociologie z ptáčích perspektiv	185
Lidské problémy průmyslové civilizace	188
Střední město manželů Lyndových „v transformaci“	190
Malé sociální skupiny jako legitimní téma sociálního výzkumu	191
Dodatek II.: Vývoj sociologie v Rusku a Polsku	194
Ruská sociologie mezi Evropou a Asií a mezi revoltou a konformismem	194
Několik velkých osobností klasické polské sociologie	204
Závěrečné zamyšlení	213
Seznam kanonických děl přeložených do češtiny a slovenštiny	217
Základní přehledová literatura k dějinám sociologie	221
Rejstřík věcný	223
Rejstřík jmenný	232

Úvodní poznámka

*Je-li pravda, že naše výsledky jsou zatím příliš skromné,
neměli bychom se vymlouvat na mládí naší vědy.
Není tak mladá a dosud se chovala velmi energicky.
Odvolání na její náročnost a obtížnost nám poslouží lépe
než výmluva na nezralost a také spíše prospěje
naší dobré pověsti.*

(George Caspar Homans, Podstata sociální vědy, 1962)

*Sociologie je studiem lidí. Je to krásná lidská zábava
a příjemné trávení času, které si činí nárok být vědou.
Sociologii ale lze dělat v křesle nebo v autobusu,
v kavárně se zahrádkou nebo v univerzitní posluchárně.
Sociologie však rozhodně začíná známými scénériemi,
sousedstvím, partami mladých nezbedů, fasádami
bankovních domů a chudými příbytky nemajetných.
Sociologie, která se dělá vážně a opravdově jako věda,
je nicméně povoláním, podobně jako je jím kněžství
nebo prostituce.*

(John O'Neil, Sociologie jako nesení kůže na trh, 1987)

Spor o to, zda studovat dějiny sociologie (ba dokonce o nich psát), je poněkud jalový, i když argumenty odpůrců jsou poměrně silné: sociologie jako jedna z mála vědních disciplín (kromě filozofie, jejíž postavení je přece jen výlučné) standardně do svých výukových plánů zařazuje studium dějin sociologického, ba dokonce často i předsociologického (jako tzv. myšlení protosociologického). Z hlediska praktického „užití“, tedy pragmatické funkce a budoucího životního běhu absolventů oboru se jeví studium Durkheima, Webera, Marxe, o Sombartovi či Comtovi nemluvě, jako zhora neužitečné, jako ztráta času a v lepším případě jako intelektuální cvičení, jehož věcný smysl vnějšmu pozorovateli uniká.

Pokud přijmeme předpoklad, že studium dějin sociologie smysl má, pak lze vést spory o jejich dvě velká témata:

1. odkud vlastně začít a jak sociologii vymezit, aby do jejích rámců nebyli řazeni autoři se sociologií spjatí jen velmi volně;
2. jak propojit studium dějin sociologie se studiem soudobých společností.

Je obecně známo, že autoři různých učebnic, příruček a kompendií dějin sociologie se liší v tom, kde začít – u Aristotela a Platona, u Ibn-Chaldúna či u Montesquieuho a Vica, nebo standardně (jak je nejobvyklejší) u Comta? Osobní vkus nelze vyloučit, Raymond Aron začíná Montesquieuem a velkou kapitolu věnuje Tocquevillovi, Jerzy Szacki začíná antikou a přechází přes renesanci k osvícencům, Gennadij Batygin začíná sice Comtem, ale dějiny sociologie mu končí až Goffmanem atd. Autoři předkládaných mimořádně stručných dějin vycházejí z běžné představy, že sociologie vzniká jako intelektuální důsledek působení „dvou revolucí“ – průmyslové a občansko-politické, revolucí, které podlomily „starý řád“ (rozuměj: tradiční stavovskou společnost) a položily základy „měšťácké společnosti“, v níž dominuje „třetí stav“ a probouzí se stav čtvrtý (buržoazie a proletariát – podle Marxe a Engelse). Této etapě lidských dějin se začne říkat obecněji (někdy kolem sedmdesátých let 20. století) „modernita“, začne být periodizována a do jednotlivých jejích vývojových etap vsazováni jednotliví myslitelé. Je to přístup poněkud mechanický, ale v jisté míře nevyhnutelný.

Lze se dále ptát, nakolik do dějin sociologie patří autoři, kteří sice profesionálně sociology nebyli, ale vliv na vývoj sociologie měli značný – patří do sociologie behavioristé typu Burhuse Skinnera, ekonomové jako Joseph Schumpeter, Robert Heilbroner, Ludwig von Mises, či dokonce Friedrich von Hayek, političtí myslitelé pozdní moderny jako Karl Popper či Hannah Arendtová, kritičtí sociologové jako Theodor W. Adorno a celá frankfurtská škola? Jistě, některé z nich odsuneme do výkladu sociologie „soudobé“, ale pochybnosti zůstávají tím spíše, že nikoho neudivuje, že za sociology pokládáme klasické kulturní antropology durkheimovské školy. Perspektivně by bylo rozumné psát dějiny sociologie tak, že by v některých částech byly průnikem „klasických výkladů“ s tím, jak vývoj sociologie ovlivnily příbuzné (i vzdálenější) vědy, zejména tzv. exaktní. Povědomí o vlivu například matematiky, statistiky, biologie prostě sociologům chybí a v nejbližší budoucnosti zatím půjde o nedostatek stěžejí napravitelný, věřme však, že nikoliv natrvalo.

Věcně nejefektivnější by bylo, kdyby výklad mohl být proložen dějinnými (historicko-politickými, společenskými a intelektuálními) souvislostmi, na něž jednotliví autoři reagovali a tyto reakce případně integrovali do svého pojetí společnosti. Druhou složkou efektivního výkladu dějin sociologie by bylo permanentní propojování minulého se současným (či téměř současným) – konkrétně tedy jak Comte ovlivňuje nadále ekonomický kritický diskurz svým „racionálním konstruktivismem“, jak souvisí Herbert Mead se současným interpretativním obratem, jak lze uvést do „souladu“ (buď jako komplementární, nebo se vylučující) výklady vzniku kapitalismu u Marxe, Webera, Sombarta a školy Annales, eventuálně se soudobými koncepcemi „civilizační transformace“ lidstva a podobně. Většinou zcela chybí to, co nazýváme „civilizačními teoriemi“, které ovlivnily sociologické myšlení zejména od přelomu 19. a 20. století a většinou vyústily v sociální a kulturní pesimismus. „Krise pokroku“ nemá – alespoň v sociologii (ve filozofii je tomu trochu jinak) – počátky u postmodernistů, ale u Maxe Webera a potom stále radikálněji – až k Oswaldu Spenglerovi a dále. Naplnit tento úkol se ale zatím, což je podivuhodné, nikomu nepodařilo. A tak dějiny sociologie stojí osamoceny jako skála omývaná příbojem moderního a postmoderního vědění, na niž se můžeme s respektem dívat, která nás může iritovat nebo činit lhostejnými... Ale že tu stojí, je nesporné.

A kdo tedy: Parsons v roce 1937 vlastně poprvé navrhl jakýsi předběžný „kánon klasiků“ sociologie (Weber, Durkheim, Pareto, Marshall), který byl mnohokrát modifikován (například do řady Comte – Marx – Spencer – Durkheim – Weber – Simmel – Pareto), v zásadě se však všechny systematické dějiny sociologie jakéhosi „klasického kánonu“ drží. Spor můžeme vést o dvě věci: zda ti, které někteří autoři do dějin sociologie řadí, tam vůbec patří (například Tocqueville vzhledem k omezenému vlivu na své současníky, nebo Marx, který žádný sociologický systém nevytvořil a sociologem *de iure* nebyl – zde odkazujeme na solidní argumentaci polského sociologa Kiliase), a proč tam naopak někteří „systematicky“ chybí – donedávna byl zapomenutým klasikem Simmel, s růstem postmodernismu došlo k „simmelovské renesanci“ (podobně předtím k weberovské renesanci, dnes extravagantní Slavoj Žižek provádí dokonce „leninskou renesanci“), s dynamickým růstem vlivu biologie se znovu čte aspoň něco ze Spencera... Ale běžně chybí „malí myslitelé“, kdysi (a někdy i dnes) velkého významu – Sorel, Fouillée, Bouglée, Sieghelle, Gobineau, anarchisté typu Bakunina, ovšemže celá ruská sociologie s několika výjimečnými klasiky typu Daniělevského, bez něhož je dnešní „civilizacionistika“ málo představitelná aj.

Aby byly jasné časové hranice, v jejichž rámci pracujeme, konstatujeme, že jsme přijali předpoklad, že „klasická sociologie“ začíná Comtem a končí parsonsovským převratem k moderní sociologii, moderní sociologie pak má vyměřen svůj čas zhruba od Parsonse po vznik postmoderního obratu (zhruba tedy periodou 1950–1980, ať již je popsán a vymezen kým-koliv). Současná sociologie, vnitřně diferencovaná a rozpolcená ovšem zhruba stejně jako klasická (na „tvrdou“, realistickou, objektivistickou a „měkkou“, interpretativní, subjektivistickou) počíná sice někdy v polovině osmdesátých let (tehdy vstupují do sociologické terminologie také nové pojmy jako identita, reflexivita, gender atd.), ale navazuje více méně organicky na své předchůdce. Navazuje na ně ovšem i tak, že se od nich vědomě a kategoricky distancuje (což je případ Durkheimův) nebo je naopak přijímá jako své „velké předchůdce“ (což je případ Simmelův či Weberův).

Základní otázka nicméně zůstala nezodpovězena: Proč je ale číst? Ba tvrději: Proč je povinně číst? Nebudeme hledat složité odpovědi, opřeme se o autoritu, ačkoliv víme, že argument vedený prostřednictvím autority není nejpřesvědčivější. Robert King Merton zasvětil celý svůj život nikoliv dějinám sociologie, ale sociologické teorii a výzkumu, a má proto právo v oné věci říci to, co obrazně vyjádřil ve studii nazvané „Stojíme na rame-nou obrů“:

„Znalost klasiků a její obnovování plní řadu funkcí, které jsou velice vzdáleny četbě mistrů proto, abychom napsali dějiny sociologie. Zahrnuje široký rozsah zájmů: od čisté rozkoše setkávání s esteticky oslňujícími a přesvědčivějšími verzemi vlastních myšlenek, přes uspokojení, k němuž vede zjištění, že klasikové potvrzují naše vlastní myšlenky svým znamenitým intelektem, až po funkce výchovné, které formují vysoká kritéria citu pro sociologickou práci, nemluvě o tom, že podstatným efektem je interakce našich nových myšlenek s tím, co vyčteme z prací myslitelů starších. (...) Chtějí-li však současní sociologové z takového přístupu ke klasické sociologii mít nějaký užitek, chtějí-li opravdu využít dávných a minulých znalostí a nejen je formálně připomínat, pak musí udělat podstatný rozdíl mezi scholastickou praxí komentářů a exegeze a vědeckým výzkumem, který spočívá v rozvoji aktuálních teorií. A co je nejdůležitější, sociologové musí přesně vidět rozdíly mezi odlišností cílů, mezi tvorbou dějin sociologických teorií a budováním dnešní systematiky sociologického vědění.“ (*Sociální teorie a sociální struktura*, podle vyd. 1963).

Tato nevelká knížka si neklade za cíl systematizovat dějiny sociologie ani v úplnosti, ba ani v jednotlivostech. Spíše chce čtenáře – sociologa i sociologa-laika – přesvědčit o „užitku a požitku“ z četby klasiků. Tak jako

se budeme vždycky divit a stanout v úžasu nad Antigonou, Faustem či Hamletem, tak budeme či bychom měli stát v údivu a pokoře nad aspoň některými díly zakladatelů a klasiků sociologie.

Na předkládané knize se podílel autorský kolektiv pedagogů a doktorandů katedry sociologie FSV UK v Praze, pod vedením prof. Miloslava Petruska. Autoři jednotlivých částí knihy jsou (v abecedním pořadí): Jan Balon (kapitoly 12, 16), Tomáš Holeček (kapitola 14), Michal Kotík (kapitoly 2, 4, 6, 11), Jan Maršálek (kapitoly 1, 5, 8), Miroslav Paulíček (kapitoly 9, 10, 15), Miloslav Petrusek (Úvod, kapitoly 7, 13, Dodatky I a II a Závěrečné zamyšlení) a Marta Svobodová (kapitola 3).

Praha, září 2010

1. Auguste Comte (1789–1857) – zakladatel sociologie, nebo zakladatelský mýtus?

Znepokojován terorem hrůzovlád, chtěl Comte vládu společnosti svěřiti nejpovolanějším z povolaných: duševní a světské aristokracii. Chtěl uskutečniti vládu nejlepších, za současného vyřazení zbývajcího celku společnosti z účasti na správě společenské. Zapomněl přitom, jako před ním Hobbes, že každá moc je surchovaná a že chce býti nekontrolovanou a že každá nekontrolovaná moc se zvrhá ve vládu nezodpovědnou. Dogmatismus Comtův stojí před námi nezahaleně. Pozitivní megalomanie bují nezřízenými květy. Logika mesianismu dokonána.
(Josef Ludvík Fischer, Saint-Simon a Auguste Comte, 1925)

To Ulrichovi zase připomnělo onu velmi problematickou představu, které dlouho věřil a kterou dokonce ani dnes ještě nemohl v sobě docela potlačit, že svět by byl nejlépe řízen senátem vědoucích a duševně vynikajících lidí. Je přece velmi přirozené se domnívat, že člověk, který se dává, když je nemocen, ošetřovat odborně vzdělanými lékaři a nikoli pasáky ovcí, nemá pražádný důvod, když je zdrav, dávat se ošetřovat žvanily s úrovní pastevců, jak to dělá ve svých veřejných záležitostech, a mladí lidé, kterým záleží na podstatných životních obsazích, pokládají proto zpočátku všechno na světě, co není ani pravdivé, ani dobré, ani krásné, tedy například i finanční úřad nebo třeba debatu ve sněmouně, za nedůležité... A najednou si Ulrich představil celek v komické otázce, zdali to nakonec, ježto je přece dozajista ducha dost, není jenom v tom, že duch sám nemá ducha.
(Robert Musil, Muž bez vlastností, 1930)

Comte na počátku 19. století a dnešek

Název této vlastně úvodní kapitoly může působit jako poněkud neobratná provokace. Mýtus přece není iluzí. A přece bychom byli rádi, kdyby naše otázka – zakladatel, nebo mýtický „otec-zakladatel“ – zneklidňovala. K dějinám sociologie jistá mytologie samozřejmě patří, alespoň tedy pokud pod tímto slovem rozumíme vyprávění, které sociologie rozvíjí sama o sobě: jsou tu určité „závažné“ způsoby výkladu, nevyhnutelná témata, neopominutelné citace, vžitá opozice a samozřejmě také pantheon klasiků... Je tu zkrátka tradice, která každé vyprávění o původu a růstu sociologie vždy již předem tvaruje. A jsou tu ovšem také události, na které se vzpomíná, či přesněji řečeno kterým se vzdává hold, události, jakou je třeba **Comtovo vynalezení slova sociologie ve 47. lekci *Kurzu pozitivní filozofie***. Na slovech záleží, o tom není sporu, čím tedy Comte toto nové slovo naplnil?

Návraty do dějin našeho oboru nejsou jen záležitostí konstrukce nějaké oborové identity. Neomezujeme se v nich na přiznání dluhu vůči „zakladatelům“ a ani historická interpretace pojmů, s nimiž sociologie tradičně pracuje, smysl těchto ohlédnutí nevyčerpává. Na vznik sociologie lze totiž mimo jiné nahlížet jako na pozoruhodný sociální fenomén, skrze nějž můžeme chtít lépe porozumět naší minulosti i současnosti. Ptát se na povahu sociologie, již v první třetině 19. století Auguste Comte zakládá, se tak můžeme se zájmem o charakter tehdejší společnosti, a to hned ve dvojím smyslu: jednak jako společnosti, která vznik takové vědy umožnila, ale také jako společnosti, *ve které a pro kterou* tato věda existuje. A přitom se nijak nemusíme vzdalovat od současnosti. Otázka pravosti „otcovství“, které je v sociologii Comtovi tradičně přisuzováno a zase odepíráno, však může být poněkud upozaděna ve prospěch tázání se po proměnách společnosti, která dnes již duch Comtovy sociologie nemůže nést. Napětí názvu naší kapitoly tak mění své místo: Comta představíme jako zakladatele *specifické* sociologie, k níž se stavět jako ke kvaziposvátnému prvopočátku zkrátka nestačí.

Pojem pokroku jako předpoklad vzniku vědecké („pozitivní“) sociologie

Pokud si sociologie některé sociální a politické myslitele minulosti přivlastňuje tak trochu jim navzdory, je tomu docela jinak u Augusta Comta, který se zakladatelským úmyslem své práce nijak netajil. V tažení proti „vágní a zmatené iracionalitě sociálních studií“ („metafyzice“) se Comte snaží formulovat principy **pozitivní sociologie** (tj. sociologie vědecké), a podřídít tak poznání sociálních fenoménů vědeckému duchu, který charakterizuje moderní společnost. Jeho otevření problematiky pozitivní sociální vědy nechybí elegance: namísto kritiky ambicí každého ze svých předchůdců totiž Comte ukazuje, že sociální věda, která by byla skutečně hodna toho jména, před ním zkrátka existovat nemohla, neboť podmínky jejího vzniku dříve nebyly naplněny. Tato teze není jen úspornou cestou, jak se vypořádat s těmi, kteří věřili ve svoji vlastní metodu zkoumání společnosti a jejích fenoménů. Když se Auguste Comte na začátku *Kurzu pozitivní filozofie* ptá, proč nebylo možné sociální vědu na skutečně pozitivních základech založit dříve, stojí docela blízko nás, kdo se snažíme pochopit společnost, ve které mohla sociologie vzniknout a ve které v té či oné formě přetrvává.

Odpověď je zde ale možné jen za podmínky, že o podobě oné sociální vědy, kterou minulost nemohla znát, chováme již docela určitou představu. Základní obrysy pozitivní sociální vědy Comte vyvozuje z obecnější ideje vědeckosti (tj. pozitivního poznání), kterou spojuje v *oblasti metody* s pozorováním faktů, v *oblasti doktríny* s přiznáním neúplnosti poznání zákonů (o jejichž nalezení každá věda v jí příslušející oblasti usiluje a jejichž znění je upřesňováno se stále se zdokonalujícím pozorováním), a konečně v *oblasti* řekněme *praktické* se vzdáním se iluze o ničím neomezené možnosti člověka zasáhnout do běhu věcí.

Vědecká sociologie však není jen záležitostí vědecky naladěného sociálního vědce. Nebyla to jen jeho nepřipravenost, co podle Comta bránilo dřívějšímu vzniku sociologie, ale také nedozrálост předmětu jeho zkoumání, fenoménům samotným se nedostávalo „plnosti a rozmanitosti rozvoje“, které by umožňovaly jejich vědecké uchopení. Za takových podmínek by tak jako tak nemohl být předmět, který sociologii konečně připadá, vědeckým přístupem zachycen, sociologii totiž chyběla, jak praví Comte, dostatečná „experimentální báze“ (47. lekce *Kurzu pozitivní filozofie*, celý Kurz má šest svazků a vyšel v letech 1830–1842).

Touto „experimentální bází“ Comte samozřejmě nemyslí, a pochopitelně myslet nemůže, ani společnost ve smyslu koncentrovaného a organizovaného soužití jednotlivců, ani její jednotlivé instituce nebo třeba mezilidské vztahy, nic z toho před 19. stoletím zřejmě nechybělo. Co ale doba pro Comta ještě nedávna neznala, byla dostatečně rozvinutá *idea společenského pokroku*. „Pokrok“ je v Comtově sociologii ústřední kategorií; tento pojem však podle něj nabývá na jasnosti a obecnosti teprve s Francouzskou revolucí. Revoluce totiž dokázala ideu pokroku, která má podle Comta svůj původ v oblasti věd (neboť vědy postupují prokazatelně vpřed), přenést na politický pohyb společnosti; bude to však teprve pozitivní filozofie, která plně uplatnění tohoto pojmu pokroku v oblasti vědy a politiky zajistí.

Comtovo vysvětlení nemožnosti dřívějšího založení pozitivní sociální vědy je tedy vcelku jednoduché, její podmínkou je idea pokroku (na té závisí způsob, jakým se skutečnost vědci k pozorování nabízí), která vzniká v oblasti věd a na jejíž přenesení do společenské oblasti bylo nutné „počkat“ do období Francouzské revoluce. Proto sociologie dospívá do pozitivního (tedy nejvyššího vývojového) stadia ze všech věd poslední, pro ni nezbytný pojem pokroku ji totiž nutí čekat na rozvoj ostatních vědních disciplín, který tento pojem generuje. A protože má být podle Comta idea pokroku přenesena na společnost z oblasti vědy, ze které je třeba ji nejprve získat, jsme nyní také s to bez obtíží pochopit spojení mezi Comtovým studiem vývoje jednotlivých věd a jeho sociologií, jakkoliv neurčitý zatím může být její pojem.

Comtův „zákon tří stadií“

Vývoj věd je podle Comta možné charakterizovat jejich pohybem od stadia **teologického** přes stadium **metafyzické** až po konečné stadium **pozitivní** neboli vědecké. Tento tzv. **zákon tří stadií** bude mít v Comtově filosofickém systému natrvalo zcela výjimečné místo. Čemu ale tento vývoj věd odpovídá? V teologickém stadiu jsou fenomény vysvětlovány nadpřirozenými silami, bývají připisovány různým antropomorfním bytostem. Vnějších abstraktních sil („příroda“) se naopak lidský duch dovolává ve svém metafyzickém stupni, který Auguste Comte často označuje za přechodný. Proti oběma těmito postupům se poznání ve svém pozitivním stadiu vyznačuje jistou skromností. Člověk se v něm totiž namísto hledání prvních či posledních příčin věcí spokojuje s pozorováním fenoménů

a s odhalováním pravidelností v jejich vztazích – *příčiny* tak ztrácí své místo ve prospěch *zákonů*. Vědecký duch je oproti duchu teologickému a metafyzickému postaven na proměněném pojmu poznání, které již nemá *absolutní*, nýbrž *relativní* povahu. V oblasti společenskovědní to bude podle Comta například znamenat, že se vzdáme hledání ideálního, vždy a všude platného modelu společenského zřízení, jež bychom odvozovali od nějakého pojmu lidské přirozenosti, ve prospěch poznání reálných společenských zřízení, na která je třeba nahlížet v souvislosti s (dějinnými, fyzickými, intelektuálními...) podmínkami jejich výskytu.

V jednotlivých oblastech poznání je však vzestup k vědeckosti různě rychlý, v přístupu k vyšším vývojovým stádiím dokonce jedny vědy podmiňují druhé (o něco složitější je vztah sociologie a biologie, neboť tyto disciplíny se podmiňují vzájemně). Právě v tom Auguste Comte nachází princip jejich hierarchizace, která tak vlastně zachycuje postupné nasycení ducha vědeckostí. Z této nestejně rychlosti postupu věd od jednoho stadia k druhému však plyne, že je pro jejich celkový soubor v každý moment charakteristická nějaká podoba rozladění. To může být překonáno teprve ve chvíli, kdy budou všechny vědy ovládnuty pozitivním duchem (toto stadium je pro každou z nich poslední, proto k této harmonii může dojít). A tak se stane tehdy, kdy pozitivita dosáhne poslední z nich, totiž sociologie.

Comte nakonec uvádí dvě příčiny opoždění sociologie na cestě k vědeckosti. O první jsme hovořili výše, sociologie se neobejde bez pojmu pokroku, jehož vytvoření je podmíněno dostatečným rozvinutím ostatních věd, nemůže jim tedy předcházet. Druhou příčinou tohoto opoždění je ale větší složitost sociálních fenoménů ve srovnání s fenomény, které zkoumají jiné vědy, a také malý odstup, který k těmto fenoménům chováme. Cesta jednotlivých disciplín k pozitivitě je více či méně obtížná, pořadí, v jakém se do posledního stadia svého vývoje dostávají, tak v žádném případě není náhodné (není například dáno počtem „géníů“, jimiž se mohou různé disciplíny pyšnit, „géníům“ Comte ostatně obecněji vzato upírá jakýkoliv podstatný dějinný význam). Vědy se staly pozitivními jedna po druhé ve sledu, který je přirozený, neboť vyplývá ze stupně složitosti fenoménů, které studují, a z jejich vztahu k člověku: čím jsou člověku vzdálenější (jak mu jsou vzdálená třeba nebeská tělesa), tím je jejich vědecké uchopení snazší, člověk totiž méně podléhá iluzi, že tyto fenomény sám ovládá.

Lidský duch a společnost

Vývoj věd, jejich rytmus, sociologie jako poslední věda, to všechno se může zdát poněkud technické a dosti vzdálené očekávanému obsahu sociologie, kterého jako bychom se ještě ani nedotkli. Jaký je tedy vztah mezi touto problematikou lidského ducha a jeho vývoje na jedné straně a společností na straně druhé? Jaké uplatnění najde onen pojem „pokroku“, na který sociologie tak dlouho čekala?

Tzv. zákon tří stadií jsme s Comtem dosud formulovali jen pro vývoj způsobů lidského poznávání, které postupuje, jak jsme si ukázali, od teologického přes metafyzické k vědeckému stadiu, jež je také stadiem definitivním a pro jehož završení se čeká na založení pozitivní sociologie. Nyní je však načase splnit, co bylo slíbeno, a převést tento zákon vývoje na oblast společnosti. Právě to totiž Auguste Comte činí, když její historický pohyb popisuje jako přechod od **vojenského** (teologické stadium) přes **revoluční** (stadium metafyzické) až ke konečnému, vědeckému a **industriálnímu** typu. Jinými slovy, společnosti podle Comta spějí k pozitivnímu (industriálnímu) stadiu, jehož vzorem je společnost západní, se stejnou nevyhnutelností, s jakou lidský duch směřuje k vědeckosti. V obou případech jde o stadia konečná: tak jako vědecký duch představuje konečné rozvinutí lidské přirozenosti, tak také společnost industriálního typu představuje úplnou realizaci jakéhosi základního řádu každé společnosti, tedy přirozenosti sociální. Jako industriální Comte definuje společnost produktivní v tom smyslu, že své úsilí směřuje k prospěchu z přeměny přírody, čímž kontrastuje s dobyvačným charakterem společnosti vojenské. „Industriální“ je v širokém smyslu veškerá lidská aktivita, která svět ve prospěch člověka transformuje, a to bez ohledu na její konkrétní typ. Dodejme ještě, že zmíněné tři vývojové kroky společenského pohybu nemusí být nutně provedeny v čisté návaznosti, každá konkrétní společnost může vykazovat znaky zmíněných tří společenských typů současně. Každá z nich však řečenému pohybu, který můžeme bez váhání nazvat *pokrokem*, tendenčně podléhá.

Pro Comta tak mezi ideální sférou a typem společnosti existuje jasné spojení. Způsoby myšlení jsou podle něj něčím zásadním, sociální fenomény sice bezprostředně nedeterminují, v hlavních rysech však orientují lidské dějiny. Tato ideální sféra je základní složkou „civilizace“, která se vtěluje do konkrétní sociální organizace, když určuje kolektivní cíle společnosti a vytváří prostředky k jejich dosažení.

Filozofie věd, jak ji Auguste Comte předkládá, tak zřejmě není pouhou přípravou k založení sociologie. Zákon tří stadií (lidského poznání), na je-

hož základě Comte vznik sociologie předpověděl, se stává vlastním předmětem jedné z jejích složek, tzv. sociální dynamiky. Ne všem se bude zdát tato konstrukce korektní. Za všechny její kritiky uveďme liberála Friedricha Hayeka, který – ať už čte Comta jakkoliv – vcelku oprávněně podotýká, že je pro Comta idea předurčeného společenského vývoje paradoxně jediným výsledkem vědy, jejíž nutný rozvoj vyplývá právě z tohoto zákona tří stadií (viz jeho *Kontrarevoluce vědy*).

Determinismus Comtovy sociální filozofie je neoddiskutovatelný, není ovšem fatalismem. Auguste Comte sice kritizuje iluzi reformátorů, kteří věří v možnost vychýlit společenský pohyb z jeho přirozeného směru a vnutit společnosti svoji vůli, neznamená to ale, že by kázal odevzdanost osudu. Jistě, historická nevyhnutelnost tu je, je ale „modifikovatelná“, lidé dějiny jen netrpí, mohou je nejen usmířit či zpomalit, ale také ovlivnit v jejich konkrétním průběhu. Tím v Comtově sociální filozofii zůstává místo pro politiku, o níž mu vlastně od počátku jde. Přirozený pohyb společnosti, který je třeba nejprve rozpoznat, v jeho pojetí politickou funkci tedy neruší, ve vědecké společnosti však bude svěřena do rukou zástupců průmyslu (tuto ideu Comte převzal od Saint-Simona) coby reprezentantům vědecké racionality, přičemž vědci sami pak od kněží a metafyziků převezmou moc duchovní (idea pozitivního náboženství bude Comtem plně rozvinuta v jeho pozdějším díle).

V industriální společnosti se musí politika, nemá-li být politikou iluzí nebo také, jak Comte píše, „politikou představitosti“, opírat o pozitivní politickou vědu, která je pro Comta jen jiným označením pro sociologii. Celou svou filozofii tak Auguste Comte vnímá jako součást nebo snad spíše jako podmínku možnosti splnění velkého úkolu politické a sociální reformy, jež je nezbytná pro „ukončení revoluce“, pro dokončení přechodu společnosti do pozitivního věku. Pokud tedy Comtovu projektu něco nechybí, pak je to rozhodně odvaha: „Coby sociální reformátor chce [Comte] přeměnit způsob myšlení lidí, chce rozšířit pozitivní myšlení a vnést je do oblasti společnosti, chce eliminovat přežitky feudální a teologické mentality, chce přesvědčit své současníky o anachronismu válek a absurditě koloniálních výbojů.“ (R. Aron) Comtova sociologie si klade za úkol vyřešit krizi moderního světa, a to díky systému vědeckých idejí, podle nichž by mohla být tato reorganizace společnosti provedena.

Přesvědčení o možnosti a potřebnosti vědecky vedené politiky vyslouží Comtově doktríně nařčení ze **scientismu**, které je předchůdcem dnešní kritiky „technokratického“ myšlení. V této ideji, ale také v dalších Comtových názorech s ní spojených, například v jeho odmítání svobody přesvědčení

(srov. *Plán vědeckých prací nezbytných k reorganizaci společnosti* z roku 1822), pak někteří jeho kritici najdou prvky totalitárního názoru na společnost – a nutno přiznat, že nemají tak docela nepravdu.

Comtova sociální statika aneb Problém řádu

Zmínili jsme se o tom, že jednou ze základních složek sociologie, jak ji Auguste Comte definuje, je tzv. sociální dynamika. Její druhou částí, která **sociální dynamiku** doplňuje, je **sociální statika**; ta na rozdíl od sociální dynamiky nezkoumá pohyb společnosti, její pokrok, nýbrž její řád. Věcně vzato však existuje mezi řádem a pokrokem úzká souvislost, pokrok je totiž pro Comta pouze rozvíjením řádu, a tak jde o členění spíše analytické. Toto rozdělení navíc není pro sociologii nijak specifické, statika a dynamika jsou podle Comta aspekty všech předmětů pozitivního zkoumání, sociologie zde tedy svůj předmět rozkládá analogicky k ostatním vědám. Prakticky to ve vztahu k jakékoliv společnosti znamená, že je třeba rozlišit studium podmínek její existence a studium zákonů jejího vývoje (*Kurz pozitivní filozofie*).

Sociální statika má podle Comta v sociologii podobné místo, jaké náleží v biologii anatomii (někdy o ní proto Comte mluví jako o „sociální anatomii“). Jejím předmětem je vzájemné působení částí sociálního systému, jeho jednotlivých prvků, a to při co nejúplnějším, třebaže jen dočasném odhlédnutí od jejich dynamiky, od jejich neustálého pohybu, proměňování se. Jestliže sociální statika studuje společnost jakoby v klidu, v její momentce, v pouhých třech rozměrech, **sociální dynamika** tomuto studiu dodává rozměr čtvrtý, tedy čas, ve kterém se společnost vyvíjí. Základním pojmem sociální dynamiky je pokrok, jehož zákony se snaží odhalit. Zatímco se sociální statika pokouší odhalit zákony koexistence, píše Comte, hledá sociální dynamika zákony následnosti.

Je-li základním pojmem sociální dynamiky „pokrok“, je jím v sociální statice „řád“ a s ním spojený koncept „konsenzu“, kterým Comte označuje nejen sladění jednotlivých prvků celku (konsenzus je „pozitivní koncepcí sociální harmonie“), ale také jejich vzájemnou souvislost. Jak jen docenit význam této ideje, která dodnes stojí v základu jednoho ze základních přístupů k sociální skutečnosti, tzv. holismu? Jakkoliv jednoduše vypadá, má u Comta tato představa vzájemné provázanosti částí význam fundamentálního filozofického principu, který dává tvar celému jeho systému. Comte ji dokonce nazývá „mateřskou ideou“ sociální statiky, která má stát

v samotném základu celé nové politické filozofie, čili sociologie. V žádném případě tedy nejde jen o nějaký lokální analytický nástroj. V oblasti metody tento princip naopak působí ve svých důsledcích závrat, kterou si jen málokdo troufá podstoupit. Vzájemná závislost částí celku znamená, že s uchopením jakékoli z nich se vědec ve skutečnosti dotýká více či méně přímo také všech ostatních, jakkoli se některé z nich mohou zdát vzdálené, a tedy nezávislé (*Kurz pozitivní filozofie*). Z praktického hlediska to znamená, že při zkoumání společnosti a jejích fenoménů nelze postupovat analyticky, rozkladem na prvky a jejich znovusložení. Vytrhnout ze zkoumané reality nějaký jeden její prvek, izolovat jej od jeho okolí, je nutně metodologicky chybné, jediný možný postup je obrazně řečeno přibližování se shora. Kde se ale zastavit? Nenachází se také každá jednotlivá společnost v souvislosti jiných společností?

Dotýkáme se zde jednoho z důvodů, proč je Comte více než sociologem společností *sociologem humanity* (či „Humanity“, jak sám někdy píše): „Logika principu přednosti celku před prvkem vede k ideji, že jsou to dějiny lidského rodu, co je tím prvním, co je skutečným předmětem sociologie,“ říká R. Aron. Podobně jako nemůže být nějaký konkrétní sociální fenomén izolován ze souvislosti celku, který představuje sociální systém, nemůže být, přísně vzato, ani konkrétní společnost vytržena z toho celku, který představuje *lidstvo*. Hlavním předmětem Comtovy sociologie se tak stává *jednota lidských dějin*. Právě v tomto tématu je možné hledat páteř celého Comtova díla, a to navzdory zlomům, které v něm mohou být jinak konstatovány.

Sociologie humanity – má tento Comtův projekt něco společného se sociologií, jak jí rozuměli jeho následníci a jak jí povětšinou rozumíme také my, totiž se sociologií společností? Snad žádný z dnešních sociologů se ve svých ambicích těm Comtovým nepřibližuje, a to ani ve chvílích profesionálně nejšťastnějších. Ty Comtovy naopak ještě rostly. V *Systému pozitivní politiky* (čtyři svazky z let 1851–1854) se tak pouští do výstavby nového náboženství (náboženství Humanity, které uctívá velké duchy minulosti), v němž by sociologové, jak již bylo jednou naznačeno, a nejprve ovšem Auguste Comte sám, zastávali pozici novodobých kněží. Tento pozdější Comtův vývoj pochopitelně poněkud obtěžuje historiky sociologie, kteří chovají jiné představy o hranicích vědeckosti a prostoru pro vědu vyhrazeném. Náboženství je však podle Comta nejen základní potřebou člověka, nýbrž je také zdrojem společenské jednoty, jež vzniká pouze na základě sdílení idejí. Je tedy nutné, a je proto pochopitelné, že je Comte nemohl nechat uniknout vědeckému duchu. Jak jinak je přitom nechat vstoupit do